

## ТЭМА КАХАННЯ І СПАСАБЫ ЯЕ ВЕРБАЛІЗАЦЫІ Ў ЗАМОВАХ БРАГІНШЧЫНЫ

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны  
(Паступіў у рэдакцыю 14.09.2020)

З глыбокай старажытнасці ў святomasці чалавека ўкаранілася вера ў тое, што пры дапамозе пэўных слоў, дзеянняў і прадметаў можна ўздзейнічаць на розныя аб'екты, з'явы, сілы. Да сённяшніх дзён гэтая вера непасрэдна звязваецца з варажбітамі, шаптухамі, знахарамі, «бабкамі», тымі ведунамі, якія сваім замоўным словам садзейнічалі ўладкаванню парушанай у выніку спрадвечнай барацьбы сіл добра і зла гармоніі ў прыродзе, грамадстве, сям'і.

У разгалінаванай і шматвектарнай сістэме жанраў вуснай народнай творчасці замовы займаюць адметнае месца, абумоўленае іх тэкставай і жанравай спецыфікай. Тэкст замовы строга фіксаваны, нязменны. У працэсе функцыянавання штараз узнаўляецца ўвесь вербальна-акцыянальна-атрыбутыўна-рэальны комплекс, бо ад дакладнасці прамаўлення (у гэта шчыра верыў замаўляльнік) залежыць эфектыўнасць уздзеяння замовы.

Вусная форма трансляцыі патрабуе ад замовы жорсткай эканоміі аб'ёму тэксту, што абумоўлівае асаблівасці будовы яе мастацкага свету, таксама зведзенага да мінімуму. Здавалася б, у такім выпадку ў тэкстах утылітарна-практычнага жанру прыёмы эмацыянальнага ўздзеяння павінны выкарыстоўвацца даволі абмежавана. Аднак такое меркаванне адхіляецца нават пры павярхоўным знаёмстве з замоўнымі тэкстамі. Звернемся, напрыклад, да замовы «На прылучэнне парынька» (зап. ад Наталлі Васільеўны Бяляк, 1936 г. н., у в. Малажын). Закаханая дзяўчына жадае, *«штоб ён (каханы. – С. В.) не мог без рабы Божай (імя) ні жыць, ні быць, ні піці, ні есці, ні свету беллага бачыць»*. У прыведзеным прыкладзе просьба дзяўчыны аформлена пералічэннем са шматпрыназоўнікавым спалучэннем. Або *«сеў бы ты, белы крэчат, на грудзь белую, на рэцівае сэрцайка, на пячонку гарачую»*. Зварот-просьба адрасаваны, што само па сабе паказальна, беламу крэчату, якому надаецца функцыя медыятара паміж дзяўчынай і каханым. Каларатыў «белы» мае яскрава выражанае канататыўнае значэнне добра, чысціні, прыгажосці, а ў дачыненні да крэчата (парода сакаліных) – гэта яшчэ і высакароднасць (нагадаем, што ў сярэднявеччы знакавым

падарункам ад князя князю, што сімвалізаваў бясконцую павагу, пашану, быў залогам сяброўства і ўзаемадапамогі, з'яўляўся белы сокал-крэчат). З мастацка-паэтычных сродкаў, акрамя шматпрыназоўнікавасці, функцыянальна аналагічнай полісіндэтону, ў замове сустракаецца і асіндэтон: «...з вуснаў сваіх чыстых, розавых, мяккіх...», словы з памяншальна-ласкавымі суфіксамі і шматлікія сталыя эпітэты.

Шчыра, сардэчна, нават інтымна гучыць просьба закаханай дзяўчыны ў замове «На любоў» (зап. ад З. І. Лузік, 1934 г. н., у п. Майскі). Перш за ўсё, звяртаючыся да Божай Маці, адрасант-замаўляльнік просіць прабачэння, бо разумее, што замаўленне – «нячыстае слова і дзела»: «*Прасці мне, Мацэр Божая, за маё нячыстае слова і дзела*». І просьба аб дапамозе: «...*прышли мне друга (імя), каторый для мяне*» – гучыць ласкава-пакорліва ў дачыненні і да Багародзіцы, і да 12 анёлаў, і да зор-зараніц, Божых памочніц, і да ранняй пары і вячэрняй зары. Просьба да касмічных аб'ектаў не з'яўляецца нечым іншародным у дадзеным кантэксце, бо ў свядомасці аўтара-творцы на генетычным узроўні захавалася вера старажытнага продка-язычніка ў тое, што касмічныя аб'екты валодаюць звышнатуральнымі магчымасцямі і могуць актыўна ўмешвацца ў жыццё чалавека. Узгаданы тэкст можна разглядаць не як замову, а як аўтарскую малітву-просьбу, бо ў ёй гучыць зварот да вышэйшых сіл, як да хрысціянскіх, так і да язычніцкіх, з просьбай прываражыць канкрэтнага чалавека. Менавіта таму так часта ў замовах звяртаюцца па дапамогу, як у прыведзеным тэксце, да зор ці месяца-маладзіка.

Адной з універсальных форм камунікацыі ў замовах з'яўляецца зваротак. Паколькі вакатыў – гэта форма абазначэння адрасата маўлення, то без зваротка немагчыма ўявіць замову, бо замаўляльнік звяртаецца па дапамогу і да хрысціянскіх ці язычніцкіх персанажаў, і непасрэдна да сіл-духаў, хваробы ці, як у прыведзеным прыкладзе, да зор-зараніц. Замова – гэта наратыўны квазіманалагічны тэкст, бо нават калі ў творы дзейнічае, выконвае абрад толькі замаўляльнік, ён звяртаецца да свайго «суразмоўцы», які часта прысутнічае пасіўна. Такім чынам, замоўны тэкст фактычна з'яўляецца дыялогам, дзе адзін з суразмоўцаў актыўны, а другі – пасіўны, напрыклад, «*вячэрняя пара, ранняя зара, прышли мне друга, каторы для мяне...*»; «*Зара-зараніца, божыя памашніцы і вячэрняя, дапамажыце...*». Разам з тым, у замоўным дыскурсе сустракаецца і звычайная форма дыялога. Так, па прынцеце пытанне-адказ будзеца замова-дыялог «На жаніха» (зап.

у в Жгунь Добрушкага р-на ад Е. Я. Кліменка, 1929 г. н., раней пражывала ў в. Багушы Брагінскага р-на): *«Лава, лава, дзе ты гуляла? / У чыстым полі / – Што ты там відзела / – Брата з сястрою / – Што яны там дзелалі? / – Грэх вытваралі»*. Кожная рэпліка-адказ набліжае да кульмінацыйнага вываду: *«Як брату з сястрой граха не вытвараць, так (імя) без мяне (імя) не бываць»*. Як бачна з прыведзенага прыкладу, аўтар-замаўляльнік ведаў не толькі рэаліі паўсядзённага побыту, але і выпрацаваныя народамі правілы маральна-этычнага кодэксу. Таму ў замове адназначна асуджаюцца паводзіны брата і сястры, якія парушаюць стэрэатып гендарных адносін і агульнапрынятыя нормы паводзін паміж сямейнікамі.

Адным са структурных цэнтраў любоўных замоў з'яўляецца эгацэнтрызм, пры дапамозе якога раскрываецца ўнутраны стан і пачуццёвы свет закаханых, усе думкі якіх накіраваны на аб'ект свайго кахання, і афармляюцца (перадаюцца) яны цэлым арсеналам эмацыянальна-экспрэсіўных сродкаў. Замаўляльнік звяртаецца да вобразаў-сімвалаў, што асацыіруюцца з сіламі добра ці зла. У замове «Прысушная» (зап. ад В. І. Фясько, 1926 г. н., у в. Хракавічы), як і ў варыянце «Любоўныя прысушкі» (зап. ад Г. С. Гайдук, 1922 г. н., у в. Любенікі), замаўляльнік характарызуецца эгаістычнымі матывамі, што праяўляюцца ў імкненні любымі сродкамі дабіцца жаданага для яго выніку. Тут гаворка ідзе не столькі пра нястрыманую палкасць любоўных пачуццяў, колькі пра парушэнне агульначалавечых маральна-этычных правіл і прынцыпаў: *«...штоб ён (хлопец. – С. В.) маць сваю зненавідзеў, атца знелюбіў»* (алюзійна звязана з тэкстам «Бібліі» – «почитай отца и мать свою», але кантрастуе з гэтым агульначалавечым прынцыпам). З тэксту замовы яскрава вымалёўваецца вобраз самога аўтара-творцы. Дзяўчына дэманструе аўтарытарны тып (экстравертны падтып – К. Г. Юнг) паводзін жанчыны, дзе дамінуе патрэба ўлады. Яна не жадае «дзяліць» каханага хлопца ні з маці, ні з бацькам, ні з іншымі людзьмі, таму адкрыта выказвае сваё жаданне ў даволі катэгарычнай форме: *«...адну мяне ведаў, адну мяне знаў»*. Парадаксальна яшчэ і тое, што адрасант – дзяўчына, якой самой прыродай наканавана быць маці, свякроўю або цешчай. У замове «Прысушная» адрасантам-замаўляльнікам парушаюцца нават агульнапрынятыя правілы выканання рытуалу замаўлення, якіх прытрымліваюцца знахары-лекары (*«...стану на восток храбтом, на запад ліцом»*). Замаўляльнік мае на мэце прымусіць адрасата любым спосабам (*«пакарусь самому сатане»*) скарыцца яго волі,

таму і гэст уяўляе, па сутнасці, маўленчую атаку ў дачыненні да прадмета кахання.

З пункту гледжання гендарнай стэрэатыпнасці «прысушка» больш падыходзіць мужчынскаму парсанажу, бо выяўляе якасці і характарыстычныя адзнакі моўнай агрэсіі. У розных варыяцыях гучыць просьба-крык, аформленая паўторам і ўзмоцненая сінанімічнай парай, што надае твору інтанацыйна-ўзрушанае гучанне: *«Памагіце, пасабіце... Памажыця, памажыця, пасабіця прысушыць раба Божага (імя)»*. І просьба выконваецца: *«Наляцела трыццаць тры тысячы дзьявалаў і акружылі этага парня, і адалелі, і прысушылі»*. Аднак нават у дадзеным кантэксце стандартнай застаецца закрэпка – малітоўная формула («Ва імя Атца...») і зааміньванне («Амінь»). Мэта замаўлення аднолькавая ў абодвух творах, аднак аб'екты дапамогі выбраны дыяметральна супрацьлеглыя: у адным выпадку гэта інфернальная асоба («пакарусь самому сатане»), а ў замове «Любоўныя прысушкі» зварот адрасаваны Богу: *«Госпаду Богу памалюся, Святой Прачыстай пакланюся... улажы яму, Божа»*. Узнікае парадаксальная сітуацыя: да Бога звяртаюцца з просьбай, якая ігнаруе, адхіляе адзін з асноўных біблейскіх заветаў. Характарызуючы псіхалагічны стан закаханай дзяўчыны, адзначым, што гэта не каханне, а ўсёпаглынальны любоўны запал, калі замаўляльнік-закаханая прагне плоцевай уцехі: *«...цела і цела – любоўнае дзела, цела і к целу – к любоўнаму дзелу»*. Маўленчая агрэсія ў прыведзенай замове перадаецца цэлым арсеналам лінгвістычных сродкаў. Гэта і сінонімы, як у апошнім прыкладзе («ведаў-знаў»), і таўталагічны прыметнікавы прыдатак (*«улажы яму, Божа, сухату-сухапушчую, таску-таскушчую, думу-думушчую»*), і эліпсіс (*«цела к целу – любоўнае дзела»*), і рыфма. Толькі чалавек, які знаходзіцца ва ўладзе фатальнай сілы звышэгаізму, можа жадаць ад іншага, каб ён пераступіў, зламаў традыцыйныя ўяўленні аб жыцці ў соцыуме, каб каханы жыў толькі для яе (*«толькі мяне ведаў, толькі мяне знаў»*).

Іншыя пачуцці выклікае замова «Прысушная», запісаная ад В. І. Фясько. Адчуваецца прыхільнасць да хлопца-замаўляльніка, які ў даволі лаканічным тэксце выявіў найбольш характэрныя для нацыянальнага стэрэатыпу паводзін рысы. Тыповая для любоўнай замовы сітуацыя: юнак шчыра кахае дзяўчыну, ставіцца да яе з павагай, знаходзіць для выказвання сваіх пачуццяў дакладныя простыя словы і адпаведна свайму жыццёваму вопыту выкарыстоўвае, на першы погляд, незвычайнае параўнанне: *«Як*

*дзверы прытвараюцца, так прысланісь, жэнічына, (імя), ка мне, рабу Божаму (імя)». Так звычайныя аб'екты рэчаіснасці ўключаюцца ў сапраўдную паэтычную формулу. Адэкватнасць паводзін, намераў закаханага адпавядае яго псіхалагічнай прыродзе: па-рознаму ставіцца ён да каханай і да тых сіл, якія ўвасабляюць пагрозу. Тады з добрага, шчырага мужчына ператвараецца ў рашучага, адчайна смелага, гатовага ўступіць у барацьбу нават з «д'яблам, сатаной і чарчэнтамі». Каханне надае яму сілы. Таму так рашуча гучыць пагроза «*долы і цёмныя лясы, і бары, і горы – усё разрушу*», аформленая полісіндэтонам. Як бачна, маўленчая агрэсія накіравана толькі на навакольныя аб'екты, калі ж магічнае слова звернута да прадмета кахання, то просьба, пажаданне тактоўна аформлены: «*...прысланісь ка мне ... утрамі, вечарамі, і зорамі, і днямі, і часамі*». Гэта ўдумліва-памяркоўнае жаданне быць разам на ўсё жыццё.*

Такім чынам, любоўныя замовы раскрываюць маральна-псіхалагічны аспект ва ўзаемаадносінах паміж закаханымі мужчынам і жанчынай, пераканаўча паказваюць бязмежную, усёпаглынальную сілу гэтага пачуцця. Разгледжаная тэматычная група замоў складаецца з разнастайных кадыфікаваных знакаў і характарызуецца павышанай насычанасцю мастацка-вобразных сродкаў, якія дапамагаюць глыбей зразумець унутраны стан закаханых, іх настрой, мары і жаданні.

#### РЕЗЮМЕ

Статья посвящена анализу социально-бытовой группы белорусских заговоров, в частности, любовных заговоров, так называемых «присушек» и «отсушек». Обращается внимание на образность, эмоциональность, стилистическую наполненность данной группы текстов.

#### SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the social-everyday group of Belarusian conspiracies, in particular, love conspiracies, the so-called «prisushki» and «otsushki». Attention is paid to the imagery, emotionality, stylistic fullness of this group of texts.